

УДК 338.48-6:2]:338.483.11(477.43/.47)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТРАВЕРТИНОВИХ СКЕЛЬ ПОДІЛЛЯ У ТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТІВ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ ТА ПАЛОМНИЦТВА

А. Ховалко, Л. Онишків

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна*

Визначено особливості використання травертинових скель Поділля у туристичній діяльності. Здійснено класифікацію цих природних утворень за функціональною ознакою для використання у релігійному туризмі. Наведено комплексну географічну характеристику травертинових скель Поділля як об'єктів релігійного туризму та паломництва.

Ключові слова: травертинові скелі, релігійний туризм, паломництво, монастир, скит, храм.

Поділля володіє значним туристично-рекреаційним потенціалом завдяки своєрідному поєднанню геологічних, геоморфологічних, гідрологічних і кліматичних природних ресурсів, а також різноманіттю історико-культурних пам'яток. Дослідження туристичних ресурсів – основа для створення стратегічного плану розвитку рекреаційної галузі, що сприятиме комплексному розвитку інфраструктури регіону, залученню іноземних інвестицій та становленню туристичної галузі.

Основною метою статті є визначення особливостей використання у туристичній діяльності травертинових скель Поділля як об'єктів релігійного туризму та паломництва.

З наукової точки зору травертинові утворення Поділля описані в публікаціях [2; 6; 7], з точки зору використання їх у релігійному туризмі – в статтях [4; 5].

Для реалізації окресленої мети треба виконати такі завдання:

- здійснити поділ печерно-культових споруд у травертинових скелях за функціональною ознакою духовної культури;
- скласти комплексну географічну характеристику травертинових скель Поділля як об'єктів релігійного туризму та паломництва;
- визначити особливості використання травертинових скель Поділля у релігійному туризмі та паломництві.

Травертинові скелі Поділля є унікальними природними утвореннями. Термін “травертин” походить від італ. trawertino, утвореного від tibertino, що означає камінь із Тібура. Це давня назва місцевості, відомої нині як Тиволь [3].

Травертини – рідкісні карбонатні біохемогенні континентальні відклади, які найчастіше утворюються біля виходів на поверхню підземних вод, збагачених бікарбонатом кальцію. Ці породи відомі у невеликій кількості в різних частинах світу. В Україні вони виявлені лише в Криму (декілька місцезнаходжень) і, найбільше, на Поділлі, у Придністер'ї, де налічується понад 50 місцезнаходжень. Тут вони здебільше

шого формують стрімкі скелі на схилах річкових долин і балок, висота яких досягає 10-15 м, а довжина – 100-200 м. Найбільші з відомих місцезнаходження в нижній частині басейну Стрипи, у каньйоні Дністра, між гирлами Коропця і Серету, у басейні Нічлави (Тернопільська область) та в долинах річок Ушиці, Студениці і Данилівки у Хмельницькій області [7].

Травертинові скелі Поділля в туристичній діяльності можуть слугувати не тільки унікальними об'єктами рекреації, а й надзвичайно цінними об'єктами релігійного туризму та паломництва, своєрідним символом міцності та вірності. Можливо, саме тому тут будували храми, щоб люди, дивлячись на них, твердо трималися своєї віри та обраного шляху [рис. 1].

Рис. 1. Травертинова скеля в селі Рукомиш

Для визначення особливостей використання травертинових скель Поділля в туристичній діяльності важливо чітко розмежувати поняття “релігійний туризм” і “паломництво”. Під релігійним туризмом слід розуміти вид діяльності, пов’язаний з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, які прямують до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичного для них середовища. Паломництво – напрям релігійного туризму.

У сучасному релігійному туризмі виокремлюються два напрями:

1) власне релігійний – паломництво (відвідання святих місць з метою поклоніння реліквіям) і місіонерство (здійснення подорожей з метою пропаганди того чи іншого віровчення);

2) релігієзнавчий (не тільки для віруючих) – пізнавальні (ознайомлення з релігійними пам’ятками, історією релігії, культурою) та наукові (для богословів, істориків,

релігієзнавців) поїздки [8].

Усі печерно-культові споруди у травертинових скелях за функціональною ознакою духовної культури можна поділити на такі два види:

- чернечі інституції – монастирі, скити, пустині;
- культові споруди – храми (церкви, каплиці).

Перший тип пов'язаний із поширеною в християнстві формою реалізації ідеалу праведного життя, що передбачає зречення від “миру” й аскетизм, – чернецтво. Реалізуючи аскетичний ідеал, чернець, або монах (від грецьк. *monachos* – самотний, відлюдний), може проживати усамітнено (анакоретство, скитство, пустельництво) або в організованій за певним статутом чернечій громаді – монастирі.

Скит (від грецьк. *asketos* – подвижник) – тип монастиря, розташований у віддаленому, пустельному місці, поза основними монастирськими будівлями. Статут скиту відзначається більшою суворістю, вимогливістю до чернечої організації проживання. Тут більш послідовно проводиться принцип відречення від “миру”.

Пустинь (пустельня) – це здебільшого окрема монаша келія, розташована у безлюдних, віддалених місцях. Від цієї назви походить і назва ченців, які живуть за таких умов (пустельники) та способу чернечого життя (пустельництво) як одного з видів чернечого подвижництва, в якому реалізується аскетична вимога зречення “миру”.

Монастир (від грецьк. *monasterion* – місце, житло усамітнених) – це громада ченців, які об'єдналися на основі тотожних релігійних поглядів, ідеалів для спільного проживання за особливими правилами, зафіксованими в монастирських статутах. Під монастирем розуміють також певним чином організований комплекс культових, господарських і житлових приміщень [4].

Скельний монастир і храм у селі Рукомиш Бучацького району засновані приблизно в 1240 році в травертиновій скелі, що знаходиться на правому березі р. Стрипи, при в'їзді у село. Особливо цінними об'єктами релігійного туризму та паломництва у цьому населеному пункті є церква св. Онуфрія (середина XV ст.), фігура св. Онуфрія (кінець 50-тих XVIII років ст.) роботи скульптора Пінзеля, залишки скельного монастиря св. Онуфрія площею близько 15 м², джерело його імені, травертинові скелі.

На думку дослідників, такі печери є найдавнішими пам'ятками християнства на Поділлі. У них, напевно, перебували перші монахи-місіонери, проповідуючи Христову віру.

В одній із таких печер аж до XVIII століття були печерний храм і келії монахів [рис. 2 і 3]. Вони з'явилися тут у XIII столітті, після того, як Батий зруйнував Київ. За переказами, ченці поселились в цьому краї у XIII столітті і, ймовірно, прийшли сюди з Києва. Вони на північному горбі, з правого берега річки Стрипи побудували дві печери. Одну використовували для молитви, а другу – для помешкання. З часом на цьому місці виник монастир, в якому спочатку перебувало двоє ченців. Згодом їх кількість зросла до восьми. В ньому щорічно на св. Онуфрія, св. Бориса і Гліба, Воздвиження Чесного Хреста проводились відпусти. Монастир мав дві церкви: святого Онуфрія та Бориса і Гліба, якою на той час послуговувалися як парафіяльною.

Рис. 2. Печерний храм у травертиновій скелі у селі Рукомиш

Рис. 3. Келія у монастирі в травертиновій скелі у селі Рукомиш

Печерний храм уособлює Божий гріб, в Страсну п'ятницю саме сюди виносять плащаницю для поклоніння. Численні паломники, які знають про це місце, а їх тут особливо багато напередодні Успіння Пресвятої Богородиці, моляться в печерній церкві цілу ніч. Кажуть, ці скелі і молитва у них мають велику оздоровчу силу.

Церкву святого Онуфрія підтримував Микола Потоцький. Він подарував унікальний дзвін (1756) який зберігся донині. Однак у трагічні 50-ті роки ХХ століття, коли церкву, згідно з розпорядженням тодішніх чиновників закривали, дзвін було пошкоджено. Тріщини від важкого удару спотворили його звук. Однак дзвін бережуть у Рукомиші як велику святиню.

Та все ж головна святиня Рукомиша – кам'яна фігура святого Онуфрія (кінець 1750 р.) яка раніше прикрашала браму, що вела до печерного монастиря. Як нещодавно з'ясувалось, це остання робота Іоанна Георга Пінзеля – одного з найталановитіших скульпторів Європи. Як свідчать церковні книги ХVІІІ ст., другу половину свого життя скульптор жив і працював у Бучачі, куди його запросив граф Микола Потоцький. Саме тут була розташована майстерня геніального скульптора [5].

На одній з травертинових скель є виступи, западини, але якщо придивитися уважніше, то можна розгледіти в них обриси обличчя, подібного на Христове.

Сучасне село Рукомиш відроджується як духовна святиня. На території монастиря триває спорудження Хресної дороги. Кожного року в це унікальне місце, сюди приїжджають прочани з усієї Галичини, Закарпаття, Волині. Тут вони сповідаються, причащаються, моляться. Адже і справді наділене Божою благодаттю. Хтось із католиків назвав його українським Люрдом, православні кажуть, що Рукомиш міг би стати українським Афоном. Та найголовніше те, що це наша українська святиня і за відповідних капітоловкладень Рукомиш міг би стати духовним центром християн.

Скельний монастир у с. Сокілець (Бучацький район) розташований на вершині правого схилу р. Стрипи у Монастирській скелі, що складена щільним травертином. Її довжина близько 40 м, висота – 8-10 м. На висоті приблизно 4 м від підніжжя скелі є вузький вхід у печеру карстового походження, у середині порожнини є витесані з каменю стіл та лавки. Тут монахи мешкали аж поки не збудували монастир поруч зі скелею та перейшли жити до нього. Збереглися лише рештки фундаменту цієї споруди.

Приблизно 1360 р. на травертиновій скелі була зведена дерев'яна церква Покрови Божої Матері. За переказами, будував її монах Мойсей. Спочатку це був пустельницький скит печерного типу. У церкві збереглися дуже давній іконостас та Євангеліє, куплене 1631 р. і повторно оправлене 1850 і 1935 рр. Дерев'яні стіни, дах і баню церкви наприкінці ХХ ст. покрили бляхою, старовинні дерев'яні конструкції проглядаються в самому низу. Навколо церкви зведено мур. Біля неї розташований старий монастирський цвинтар. Неподалік від храму – давня мурована капличка, в якій б'є цілюще джерело

Унікальним і малодослідженим є шестиярусний іконостас 1723 р. з церкви Покрови Богородиці села Сокілець. Іконостас відзначається монументальністю та самотньою композицією. Високий іконостас побудований за традиційним принципом суцільної стіни між вітварем і навою з прорізами для "царських врат" і дияконських дверей. У намісному ярусі переважають горизонтальні членування, тоді як чотири

верхніх яруси розміщені у формі трапеції обабіч центрального порталу. Над прорізом “царських врат”, розташована рідкісна ікона – “Христос у гробі”. Вище – “Тайна Вечеря”, “Спас на престолі з Богородицею та Іоанном Хрестителем”, “Розп’яття з пристоячими Богородицею та Іоанном Богословом”. Навскісне розташування верхніх частин іконостасу дало змогу ввести додатковий, шостий, ярус, присвячений євангельським подія і чудесам Ісуса Христа.

Іконостас належить до перехідного типу ансамблів епохи бароко та посідає проміжне місце між різними етапами розвитку барокових іконостасів. Його характерними ознаками є прагнення до монументальної ансамблевості, домінування сюжетної багатопігурної композиції, ускладнення формальної стилізації декору [9].

Печерний храм у селі Стінка Бучацького району знаходиться в одній із травертинових скель, серед грабового лісу, у нижній частині стрімкого лівого схилу Дністра на висоті 15-20 м над рівнем води. Біля скелі протікає невеликий потічок. Вхід до храму розташований біля підосви скелі у невеликому гроті карстового походження, довжина якого 3 м, ширина – 2 м, висота – 1 м. У стелі грота є отвір завширшки близько 1,5 м, через який можна потрапити на другий ярус, де знаходився християнський храм, вирубаний у травертинах. У плані храм має неправильну трапецієподібну форму. Це може послугувати одним із доказів того, що збудовано його у карстовому гроті, специфічні умови якого завадили будівельникам надати споруді типової прямокутної форми. Довжина найдовшої стінки храму 8 м, ширина – 9 м, висота – 4 м. У середині східної частини стінки є вівтар квадратної форми, в центрі якого проглядається зображення солярного знака у формі свастики діаметром 30 см. На північній стінці зображено хрест із розширеними кінцями; на східній – хрест з додатковими елементами у вигляді косих ліній вгорі і вниз; на північній стінці збереглося стилізоване зображення звіра у стрибку завдовжки 30 см.

Біля нижнього грота археолог В.С. Артюх знайшов фрагменти гончарного посуду з орнаментом, характерним для періоду Київської Русі XI-XIII ст. Тут же знайдено і фрагменти посуду XV-XVII ст. Ці знахідки свідчать, що храм функціонував як християнський уже у XI-XIII ст. Однак солярні геометричні знаки підтверджують те, що виник він значно раніше, за часів язичництва, тобто задовго до офіційного запровадження християнства [1].

Серед давніх чернечих інституцій у травертинових скелях Поділля багато скельних пустиней, місць усамітнення монахів-пустельників (відлюдників).

За 2 км на південний схід від села Дорогичівка Заліщицького району в лісі, на вершині схилу балки у травертиновій скелі, розташована Печера відлюдника. Вхід до печери, що знаходиться на вертикальній стінці на висоті близько 4-5 м від підосви скелі має вигляд майже округлого отвору. За розповідями місцевих жителів, у цій печері у 30-х роках ХХ ст. жив монах-відлюдник. Походив він з Городенківського району Івано-Франківської області, навчався в Івано-Франківській духовній семінарії. Після того, як його виключили з останнього курсу за вільнодумство, вирішив стати відлюдником.

У Заліщицькому районі, поблизу села Литячі є дві травертинові скелі. Одна з них знаходиться у грабовому лісі Дорогичівського лісництва на вершині схилу глибокої балки з потічком, який впадає в річку Криниця (притока Дністра). На висоті близько

3 м від підніжжя скелі є овальний вхід у карстову печеру, у якій, за переказами, жив монах-пустельник (відлюдник).

Друга пустинь – “Грот відлюдника” (у формі великої ніші також природного походження) розташована в іншій травертиновій скелі на південно-східній околиці села, на схилі каньйоноподібної долини Дністра. Вище над скелею, на схилі, б’є джерело, витік якого облаштований у формі невеликого басейну з фігурою Матері Божої. Вода цього джерела вважається цілющою, використовується для освячення під час Водохреща [рис. 4].

Рис. 4. Джерело св. Онуфрія, яке стікає по травертиновій скелі у басейн з фігурою Матері Божої

Поблизу села Устечка Заліщицького району, у лісі, на вершині правого схилу долини річки Джурин, приблизно за 2 км від Червоногородського водоспаду, є ще один сакральний грот. Він вирубаний на південно-західному крилі травертинової скелі. Склепіння гроту овальне, з добре помітними слідами вирубування. Вхід і частина храму зруйновані. Під лівою (західною) стіною розташована невелика, вирізьблена в камені скульптура заввишки 1 м. Висота фігури може бути й більшою, але її частина засипана зруйнованою породою. Права рука фігури притиснута до грудей. Дослідники вважають, що це скульптурне зображення св. Онуфрія, бо воно нагадує скульптуру цього святого у с. Касперівцях. Висота грота – 2,5 м, ширина – 4 м. У середній своїй частині травертинова скеля утворює глибоку нішу, зверху над якою стікає струмок, утворюючи водоспад Дівочі сльози. Приблизно за 40-50 м від верхньої межі скелі на поверхню виходить джерело, вода якого й утворює водоспад. Біля

джерела поставлено хрест та скульптуру Матері Божої.

У селі Улашківці Чортківського району з травертиновою скелею також пов'язаний цілий комплекс культових споруд; до скелі прибудовано храм, який згадується в літературі як кляштор, тобто монастир, – від нього залишилися тільки стіни. Вхід до церкви знаходиться на рівні підніжжя скелі, а з майданчика перед печерою св. Онуфрія, розташованою приблизно на 7-8 м вище, колись можна було зайти на хори. З вершини скелі, через вікно у фронтоні храму відкривається чудовий краєвид. Церква і скелі дуже гармонійно поєднуються і утворюють одне ціле. Згадана печера св. Онуфрія – це вирубаний грот висотою близько 2 м, завширшки 4-5 м, завдовжки – 4 м. У стінах – квадратні ніші для ікон. Вище від скелі знаходиться діючий монастир василіан. До 1946 р. він мав свого ігумена, священників, братів, тут відбувалися багатолюдні відпусти. Трохи нижче схилом від монастиря витікає джерело з цілющою водою. Після Львівського собору 1946 р., коли було ліквідовано Українську греко-католицьку церкву, перестав діяти й Улашківський монастир. У 90-х роках почалося його відродження. 1992 року до монастирської церкви було перенесено чудотворну ікону Пресвятої Богородиці, що була тут до 1946 р. [2].

Отже, печерно-культові споруди у травертинових скелях є цінними туристичними об'єктами релігійного туризму і паломництва. Оскільки це є рідкісні та маловідомі об'єкти, варто розробити програму розвитку туризму на Поділлі та комплекс заходів щодо популяризації травертинових скель як в Україні, так і у світі. Травертинові скелі у поєднанні з цінними природними, історичними та археологічними пам'ятками можуть послужити основою для швидкого розвитку туризму на Поділлі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Артюх В.* Археологічні роботи експедиції “Дністер” на Тернопільщині // Археологія Тернопільщини. – Тернопіль: Джура, 2003. – 167 с.
2. *Волік О. В.* Травертинові скелі – унікальні природні утворення Поділля // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – № 34 (471). – С.18-20.
3. Карбонатные породы. Генезис, распространение, классификация / Под ред. Дж. Чилингара, Г. Бисселла, Р. Фэйрбриджа: Пер. с англ. – М.: Мир, 1970. – Т. 1. – 395 с.
4. *Клапоуцак І.* Печерно-скельні культові споруди Поділля // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – № 35. – С.6-11.
5. *Новицька О.* На перехресті двох світів: до життєпису та творчості Іоанна Георга Пінзеля // Вісник Прикарпат. ун. – Мистецтвознавство. – 2009/2010. – Вип. 17/18. С. 98-107.
6. *Свинко Й., Волік О.* Мінеролого-петрографічні особливості травертинів Поділля // Мінералогічний збірник. – 2004. – № 54. – Вип.1. – С.143 – 147.
7. *Свинко Й.М., О.В.Волік.* Травертинові скелі Середнього Придністров'я.: Посібник-путівник. – Тернопіль: Навчальна книга, 2004. – 142 с.
8. *Чміль О., Чміль В.* Релігієзнавчі мандрівки та релігійний туризм // Фізична культура, спорт та здоров'я нації. Зб. Наук. праць. – 2009. – № 9. – С.36-41.
9. *Чуйко О.Д.* Іконостас монастирської церкви села Сокилець на Тернопільщині / О. Чуйко // Мистецтвознавство: Наук. зб. – Львів, – 2007. – № 21. – С.59-64.

Стаття: надійшла до редколегії 28.05.2012
прийнята до друку 06.06.2012

FEATURES OF TRAVERTINE ROCKS PODILLYA IN TOURISM ACTIVITY AS RELIGIOUS SITES AND PILGRIMAGE TOURISM

A. Khovalko, L. Onyshkiv

Ivan Franko National University of Lviv

Universytetska str. 1, Lviv 79000, Ukraine, tel. (032) 239-46-03

The features of travertine rock skirts in tourism activities. The classification data of natural formations on functional attributes for use in religious tourism. Apply complex geographic characteristics travertine rocks skirts as objects of religious tourism and pilgrimage.

Keywords: travertine rock, religious tourism, pilgrimages, convent, monastery, temple.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАВЕРТИНОВЫХ СКАЛ ПОДОЛЬЯ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ОБЪЕКТОВ РЕЛИГИОЗНОГО ТУРИЗМА И ПАЛОМНИЧЕСТВА

А. Ховалко, Л.Онышків

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ул. Университетская, 1, г. Львов 79000, Украина, тел. (032) 239-46-03

Определены особенности использования травертиновых скал Подолья в туристической деятельности. Осуществлена классификация данных природных образований по функциональному признаку для использования в религиозном туризме. Приведена комплексная географическая характеристика травертиновых скал Подолья как объектов религиозного туризма и паломничества.

Ключевые слова: травертиновые скалы, религиозный туризм, паломничество, монастырь, скит, храм.